

הרב יאיר וייץ

מרכזיותה של ארץ ישראל בתורה

מבוא

מטרתו העיקרית של מאמר זה היא להוכיח שארץ ישראל היא הנושא המרכזי שבתורה, שחורז אותה מתחילתה ועד סופה. לאור זאת גם כל תפיסת מטרת קיום המצוות ועניינן מקבלת זווית הסתכלות מחודשת. המאמר שואף להראות את מרכזיותה של הארץ כבר בפשט הפסוקים עצמם, מבלי להיזקק ל'עזרה', כביכול, של התורה שבעל פה. לפיכך נמנענו, עד כמה שניתן, מלהביא מדרשים ופרשנויות.

בשולי המאמר נוסף נספח שמטרתו להראות שארץ ישראל לא רק מושווית בתורה לגן העדן בתכלית קיום האדם עליה, אלא למעשה ארץ ישראל היא לא אחרת מאשר ארץ העדן עצמה שבתוכה נטע ה' את גן העדן, שהיא המשובחת שבארצות ודרכה מביא ה' את הברכה לעולם.

חשיבות הבלטת מרכזיותה של ארץ ישראל בתורה, מעבר לעצם נתינת המקום הראוי לה בסדר העדיפויות הערכי, היא בהבנת עניינה של ארץ ישראל כמצווה שרק דבקות בקיומה, כפי שהתורה דבקה בעיסוק בה, יביא לתיקון שלם של המציאות.¹

א. מטרת בריאת העולם

לאחר תיאור בריאת העולם, מבארת לנו התורה את מטרת בריאת האדם בארץ (בראשית ב', ח):

ויטע ה' אלוהים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר... ויצו ה' אלוהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל.

המצווה אותה מצווה ה' על האדם היא לאכול מכל עצי הגן, ובמילים אחרות, ליהנות מכל הטוב שה' העניק לאדם. ישנו תפקיד נוסף לאדם והוא לעבוד את אדמת העדן (שם, טו):

1. את היסודות והעקרונות שלרוחם נכתב מאמר זה שמעתי ממו"ר הרב אליעזר מלמד שליט"א, שמרבה להזכיר את מרכזיותה של ארץ ישראל בתורה, ואת העובדה שקיום מצוות יישובה באופן מלא יביא לתיקון השלם של העולם. על כך נתונה לו תודתי.

ויקח ה' אלוהים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה.

אמנם מלשון הפסוקים הללו אפשר ללמוד שהמטרה העיקרית היא ההנאה מפירות הגן, ואילו העבודה טפלה לה, והיא אמצעי להצמחת הפירות המשובחים, ומתוך כך להנאה מהם. ניתן אם כן לומר שהתורה רואה בהנאה מפירות גן העדן תוך עיבוד ושמירת אדמתו, ערך עליון ונשגב שעבורו נברא העולם. במהלך המאמר ננסה להוכיח שבדומה לגן העדן, גם נתינת ארץ ישראל לעם ישראל נועדה כדי שיוכלו ליהנות מטוב ה' המתגלה דרך הארץ המובחרת והמבורכת מכל הארצות. וכשם שבגן עדן קיבל האדם תפקיד לעבוד את אדמת הגן ולשומרה כדי שיוכל ליהנות מטוב פירות הגן, כך מצוות התורה נועדו כדי שעם ישראל יוכל לחיות בארץ ישראל וליהנות מטוב ה' המושפע דרכה.

ב. סקירת מרכזיותה של ארץ ישראל בתורה

קצרה היריעה מלסקור את כל ההתייחסויות המקראיות לארץ ישראל, אך נשתדל לתמצת את ההתייחסויות העיקריות, המשמשות אבני יסוד לכל היחס המקראי והנבואי לארץ זו, שכל תכלית בריאת העולם היא לשוב למצב המתוקן בו האדם מטפל באדמתה בעבודה ושמירה, במצוות עשה ובמצוות לא תעשה. בסקירה הבאה לכאורה אין כל חידוש, הרי כל ינוקא בר בי רב יודע מה כתוב בתורה. אמנם המציאות מראה שניתן לקרוא פסוקים מפורשים בתורה במשך עשרות שנים מבלי לשים לב מספיק לנאמר בהם. לפעמים סקירה רוחבית אך ממוקדת ומכוונת מטרה, מעוררת חשיבה יותר מקריאת אותו הטקסט מאות פעמים ללא תשומת לב.

האבות

הציווי הראשון שמצווה ה' את אבי האומה העברית, אברהם, הוא לעזוב את בית אביו וללכת אל ארץ ישראל, אותה הוא מבטיח לבניו. בעקבות הבשורה, אברהם בונה מזבח, גם בשכם וגם סמוך לבית אל, להקרבת קרבנות לשם הודאה לה' על הבשורה. בעקבות רעב כבד בארץ, אברהם נאלץ לעזוב אותה ולרדת למצרים, אך לירידה זו יש מטרה. אחת המטרות המרכזיות של ה' היא שאברהם יזכה לעשירות בעקבות מתן מוהר מאת פרעה על נתינתו המאולצת את שרה, 'אחותו', לפרעה. כך יקיים ה' את הבטחתו לאברהם שבשכר לכתו לארץ יזכה לברכה וגדולה, כפי שמציין הכתוב (בראשית י"ג, א-ב):

ויעל אברם ממצרים... ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב.

לאחר שנפרד לוט מאברהם, ה' נגלה אל אברהם בבית אל ומבטיח לו שזרעו יתרבה ויהיה כעפר הארץ לרוב, וימלא את כל ארץ ישראל שאותה הוא נותן לזרעו (שם, יד-טז):

וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו... כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם: ושמתי את זרעך כעפר הארץ.

מלבד זאת, מצווה ה' את אברהם ללכת לאורכה ולרוחבה של הארץ כדי להביע את בעלותו על הארץ שהוא נותן לזרעו (שם, יז):

קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה.

מובנה של המילה 'התהלך' הוא שההליכה היא המטרה עצמה. לכן כאן נאמרה לשון התהלכות, שהרי ההתהלכות בארץ כביטוי לבעלות עליה היא המטרה. ואכן, תכף ומיד אברהם מתחיל בקיום הציווי, ומתהלך לאורכה של הארץ, היינו מצפון לדרום, ונוודד מבית אל לחברון.

בהמשך, בעקבות הניצחון על ארבעת מלכי בבל, שליטי האזור כולו, והחשש מפני נקמה בו על ניצחונם, מבטיח ה' לאברהם הגנה ושכר רב. אברהם שואל את ה' בתהייה (שם ט"ו, ג):

ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע והנה בן ביתי יורש אתי.

השורש י.ר.ש מופיע כאן לראשונה בתורה. מהתבוננות בשורש זה במקרא, אנו למדים שהוא מופיע רק בהקשר של קבלת נחלת ארץ, אם בעקבות מות האב, אם בעקבות ניצחון במלחמה, ואם בדרכים אחרות.² לאור זאת, מתברר ששאלת אברהם כאן היא: מה טעם נתינת הארץ לרשותי? הלא מי שיירש אותה יהיה אליעזר עבדי! בעקבות טענה זו של אברהם, ה' עונה לו שזרעו הוא שיירש את הארץ (שם, ה-ז).

2. כך עולה מכל האזכורים של שורש זה בחומשים בראשית, שמות, ויקרא ובמדבר: בראשית ט"ו, ג-ח; כ"ב, יז; כ"ד, ס: כ"ח, ד; שמות ו', ח; ל"ד, כד; ויקרא כ', כד; במדבר י"ג, ל; י"ד, כד; כ"א, כד; ל"ב; לה; כ"ז, יא; ל"ב, כא; שם, לט; ל"ג, ג-נג; שם נה; ל"ו, ח. המקרה היחיד יוצא הדופן הוא הפסוק בנוגע לעבד כנעני (ויקרא כ"ה, מו): "והתנחלתם אתם לבניכם אחריכם לרשת אחזה לעלם בהם תעבדו". אמנם למדו חכמים מפסוק זה (קידושין כב ע"ב) שהוקשו עבדים לקרקעות. כלומר גם בפסוק זה הביטוי 'לרשת' קשור ל'אחזה' שהיא קרקע, אלא שרצתה התורה ללמדנו בזה שדין עבדים כדין קרקעות לדברים רבים.

אברהם מבקש מה' התחייבות לכך שזרעו יירש את הארץ:³ במה אדע כי **אירשנה?** בתגובה, ה' כורת עם אברהם את ברית בין הבתרים שבסימה הוא מבטיח לו את ארץ ישראל על כל מרחביה (שם, יח).

בשונה מהמקובל בבריתות, שבהן שני הצדדים מתחייבים זה לזה דבר מה, בברית בין הבתרים רק ה' מתחייב להוריש לזרעו של אברהם את הארץ, ורק נציגו של ה', תנור העשן ולפיד האש, הוא שעובר בין הבתרים. משמעות הדבר היא שבחירת ה' בזרעו של אברהם כיורשי הארץ אינה תלויה בדבר, וגם אם יחטאו - התחייבותו להם לא תופר.

השלמת הברית בין ה' לזרעו של אברהם, שהחלה כאמור באופן חד צדדי בברית בין הבתרים, נעשתה במעמד ברית המילה של אברהם בגיל תשעים ותשע. אחד משלושת מרכיבי ההבטחה האלוקית לאברהם הוא שבניו שיקפידו למול את בניהם לדורות עולם יקבלו את ארץ ישראל המבורכת לאחוזת עולם (שם י"ז, ז-ח):

והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו לדרתם לברית עולם להיות לך לאלוהים ולזרעך אחריו: **ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגריך את כל ארץ כנען לאחזת עולם והייתי להם לאלוהים.**

אמנם בחלק הזה של הברית, גם בניו של אברהם נדרשים לשמירת הברית, והם מצידם מתחייבים לקיים את תביעת ה' מאברהם וזרעו (שם, א): "התהלך לפני והיה תמים", וכאות להתחייבות זו הם מלים את בשר ערלתם (שם, יא): "ונמלתם את בשר ערלתכם והיה לאות ברית ביני וביניכם".

לאחר כמה שנים שבהן אברהם פורס את אוהלי מקנהו מבית אל לכיוון חברון, ובזה מקיים את מצוות ה' להתהלך בארץ לאורכה, הוא נודד לעבר ארץ הפלשתים. בתיאור התורה על מסעו של אברהם מערבה, ישנו פסוק קצר שלרוב לא זוכה לתשומת הלב הראויה באשר למשמעות העצומה העולה ממנו (שם כ, א):

ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור ויגר בגרר.

אף אם נניח ש'קדש' הנזכרת בפסוק זה היא 'קדש ברנע', ועל אחת כמה וכמה אם זו 'קדש' שבקצה גבולה של ממלכת אדום, הרי שמדובר במקום שהיה בחלקה המזרחי (קדש) או המרכזי (קדש ברנע) של הארץ. לעומת זאת 'שור' הוא מקום הנמצא סמוך לארץ מצרים, שנקרא כך על שם החומה (שור = חומה בארמית)

3. כך פירשו חכמים (תענית כז ע"ב ועוד) ופרשני המקרא את הבקשה. הדבר נעוץ גם בפשט הפסוקים, שהרי הבטחה לנתינת הארץ לאברהם ניתנה לו כבר בעת שהגיע לארץ, ומה התחדש בהבטחת ה' כאן: "לתת לך את הארץ הזאת **לרשתה**"? על כרחנו ההבטחה עלתה כעת דרגה מהבטחת 'נתינה' להבטחת 'ירושה', כפי שיתבאר להלן.

שהפרידה בין מצרים ובין מדבר שור הסמוך לה, ואליו הגיעו בני ישראל בצאתם ממצרים. נמצא שכוונת הפסוק היא שאברהם ישב בשטח עצום בדרום הארץ, ככל הנראה על ידי פריסת אוהליו, עבדיו ומקנהו שם, וכך קיים את חלקה השני של מצוות ה', להתהלך ולהביע בעלות גם ברוחבה של הארץ.

אמנם ניסיונותיו אלו להתבסס בארץ לא עברו בשתיקה מצד הפלשתים שראו עצמם בעלי הבית בחבל ארץ זה. לאחר עזיבת אברהם את גרר והליכתו לבאר שבע, מגיע אבימלך עם שר צבאו אל אברהם כדי לכוון עמו ברית בראותו את הסיוע האלוהי לו זוכה אברהם, וחששו שיום יבוא ואברהם יכבוש את ארצו מידו בהשגחת ה' עליו. מהדגשת התורה שאבימלך מביא עימו את פיכול שר צבאו לכריתת הברית, אפשר ללמוד על איום סמוי שמשגר אבימלך לאברהם אודות הצפוי לו אם יבחר שלא לכוון עמו ברית.⁴ אברהם נאלץ לכוון ברית ולהישבע לאבימלך שלא יפגע בו או בזרעו או ינשל אותו מאדמתו.

מתוך תוכחתו של אברהם לאבימלך על שעבדיו גוזלים את בארות המים שחפרו עבדי אברהם, אנו לומדים על מאבק עיקש של הפלשתים עם אברהם ועבדיו באשר לבעלות על בארות המים. יש לדעת שבארות המים באזור צחיח זה הן מקור המים והחיים העיקרי עבור המקומיים, כך שהמאבק על המים מסמל במידה רבה את המאבק על השליטה בארץ. כדי לחזק את בעלותו על הבאר מוסר אברהם לאבימלך שבע כבשים שתהיינה סימן וראיה לבעלותו על הבאר שחפר בבאר שבע, שנקראה כך על שם השבועה שנשבעו זה לזה, ועל שם שבע הכבשים שמסר לאבימלך.

סיפור נישואי אברהם עם הגר נועד, במידה רבה, לבאר את המתח שישורר בין שרה להגר, ובין ישמעאל ליצחק, בשאלת ירושת הארץ בבוא היום. הדבר מתברר לאחר שיצחק נולד, ושרה מבחינה שישמעאל מצחק. בפסוקים עצמם לא מבואר מהו בדיוק אותו צחוק, ומהי תכליתו, אולם מלשון הכתוב ומתגובתה של שרה, אנו למדים⁵ שהצחוק היה מתוך גלגול על יצחק, כדי לערער על מעמדו של יצחק כבן הגבירה שיזכה בבוא העת להיות יורש העצר, ובמרכז הירושה יקבל את ארץ ישראל.

4. בהבנה זו, שכריתת הברית עם אבימלך נעשתה מתוך אילוף, סרה במעט תרעומת הרשב"ם על אברהם כיצד כרת ברית עם נכרים על שיבתם בארץ שהובטחה לבניו.

5. וכך הבינו פרשנים רבים, בהם הרמב"ן, הרשב"ם, רבנו בחיי (פסוק ט), רש"י, רד"ק, חזקוני (פסוק י) ועוד רבים, שהלגלוג הוא כחלק ממאבק על הבכורה. וכן הוא במדרש שכל טוב על בראשית כ"א, ט.

שרה אינה מתפשרת על פחות מגירושו של ישמעאל אל מחוץ לארץ ישראל, על מנת שיהיה ברור שלא הוא היורש הטבעי של אברהם אלא יצחק בלבד (שם, י). מתוך תגובתה של שרה, שהדגישה: לא יירש בן האמה הזאת עם בני, למדנו שהמאבק ביניהם הוא על ירושת אברהם, ומתוך כך למדנו שהמאבק הוא על ירושת ארץ ישראל – שהרי כאמור לעיל, בכל מקום במקרא בו נאמרה לשון ירושה, הכוונה לירושת נחלה בלבד, ולא ירושת ממון. לנוכח תגובת אברהם, מחזק ה' את טענתה של שרה, שיש לגרש את ישמעאל על מנת שלא יהיו ספקות וערעורים למי שייכת הארץ (שם, יב):

כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה כי ביצחק יקרא לך זרע.

כלומר, ה' הבטיח כמה פעמים לזרעו של אברהם את הארץ, וכעת ה' מבאר לאברהם שה'זרע' הוא זרעו של יצחק. לאחר כריתת הברית עם אבימלך, מצווה ה' את אברהם להקריב את בנו לקרבן לה'. יש מפרשים⁶ שניסיון זה היה כעונש על שאברהם נשא ונתן על השליטה בחלקים מארץ ישראל. בין אם זהו תיקון לרפיון מסוים באחיזה בארץ ישראל ובין אם לא, לאחר העקדה שב ה' ומבטיח לאברהם את אשר הבטיח לו כבר בעת בואו לארץ, שבזכות מעשהו הנאצל הוא יזכה לברכת הזרע, וכן יזכה שזרעו יירש את הארץ ויביא ברכה לסובבים אותו. מה באה הבטחה זו להוסיף על מה שכבר הובטח לאברהם?

מהתבוננות בעומק פסוקי ההבטחה שלאחר העקדה אפשר לקבל את התשובה: בשלב הראשון, עת בואו של אברהם לארץ, הבטיח ה' לתת לזרעו של אברהם את הארץ. נתינה זו יפה כוחה כל זמן שזרעו של אברהם מקיים את ייעודו בארץ, שמירת "מצותי חקותי ותורתי". אך אם סרחו וחטאו – ברצותו נתנה להם וברצותו לטלה מהם. בעת כריתת ברית בין הבתרים, והמשכה בברית המילה, התחזק הקשר והפך מהבטחת נתינה להבטחת ירושה, שכבר אינה תלויה מעשים, כך שגם אם יחטאו זרעו של אברהם – ה' יגלה אותם לכפר על חטאם וישיבם לארץ. אך עדיין הקשר אינו מוחלט, ואולי בבוא היום, כשישובו לחטוא לאחר שסלח להם ה' והשיבם לארץ, ימאס ה' בעמו חלילה ויבחר לו עם אחר; על כן ניסה ה' את אברהם, לראות אם מסירותו של אבי הזרע הנבחר לה' היא מוחלטת, והוא מוכן להקריב לפניו את היקר לו מכל, או שמא יש גבול לציות של

6. רשב"ם בראשית כב, א. ואכן העם הפלשתי היה העם שעשה צרות לעם ישראל יותר מכל עם אחר, מעת כניסתם לארץ ועד ימי שלמה המלך.

אברהם למצוותיו של ה', וממילא יהיה גם גבול לסלחנותו של ה' כלפי זרעו של אברהם.

משהוכח שלמסירותו של אברהם לציות לדבר ה' אין גבול, שלח ה' את מלאכו, ובפעם היחידה בכל התורה⁷ נשבע ה' שבועה בשמו הגדול, שבועה שאינה שבה ריקם, שזרעו של אברהם יירש את הארץ ויזכה לברכתה (שם כ"ב, טז-יח):

בי **נשבעתי** נאם ה'... כי בך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים **וירש זרעך את שער איביו**: והתברכו בזרעך כל גויי הארץ.

כעת ירושת שער אויביו של אברהם כבר איננה הבטחה בלבד, אלא שבועה שאינה מתבטלת לעולם.⁸

לאחר מות שרה בחברון, מתאמץ אברהם ומתעקש לרכוש חלקת קבר מבני החתי יושבי חברון, ולא לקבל אותה במתנה. כפי הנראה, התאמצותו המיוחדת לקנות בכסף דווקא הייתה משום שחשש שאם יקבל את החלקה במתנה, עלול נותן המתנה להצטער על הפסד השדה ולהתכחש לכך שנתן אותה בלב שלם. כדי לבטא את חשיבות רכישת המערה בעיני אברהם, הכתוב מאריך מאוד בתיאור המשא ומתן, ובייחוד בסיכומו. מסתבר שאריכות יתירה וחריגה זו נועדה להדגיש עד כמה חשובה רכישת האדמה הראשונה בארץ ישראל על ידי אבי האומה, המשמשת דוגמה ומופת לדורות הבאים ביחסם לגאולת הארץ מידי הנכרים.

לעת זקנתו של אברהם, הוא קורא לעבדו זקן ביתו, מצווה אותו לחפש אישה ליצחק בנו ומשביע אותו שלא ייקח לו אישה מבנות כנען. לאחר מכן הוא מוסיף תנאי שעולה בחשיבותו על האיסור להשיא ליצחק אישה כנענית (שם כ"ד, ח). מוטב יישא יצחק אישה כנענית, ובלבד שלא יעזוב את ארץ ישראל שניתנה לזרעו של אברהם. אמנם מוסיף אברהם שה', שנשבע לו על ירושת בניו את הארץ, ידאג שהוא ימצא אישה שתסכים לבוא עמו לארץ ישראל (שם, ז).

לאחר מות שרה, נושא אברהם לאשה את קטורה. הכתוב מחשיבה לפילגשו של אברהם, כדי להדגיש שבנו העיקרי הוא יצחק, והוא היחיד שזכאי לנחול את ארץ ישראל. כדי למנוע מחלוקות וספקות, עוד בחייו משלח אברהם את בניה של קטורה אל 'ארץ קדם', כדי להבטיח את עליונותו של יצחק על פני שאר אחיו (שם כ"ה, ו).

7. מצאנו פעמיים נוספות בתורה בהן נשבע ה', אך בשתי הפעמים לא נאמרה לשון שבועה אלא לשון 'חי ה': (במדבר יד, כא; דברים ל"ב, מ). הפעם היחידה שבה ה' נשבע בלשון שבועה היא בעקדת יצחק.

8. כך מבארים הפרשנים על אתר, בהם: ראב"ע, רמב"ן, רד"ק, ועוד, על בראשית כב, טז.

נמצאנו למדים שאף שוודאי ישנם דברים רבים שאפשר לספר על אברהם ואורחותיו, הכתוב, ברובו הגדול, בוחר להתייחס לזיקתו של אברהם זרעו לארץ ישראל.

יצחק

גם בימי יצחק מגיע רעב כבד על הארץ, המניע את יצחק לגלות למצרים, אולם מאחר ויצחק התקדש בעלותו על המזבח בהר המוריה, מצווה ה' את יצחק לבל יעזוב את הארץ הקדושה לארץ מצרים, אלא יישאר בארץ על אף הסכנה הגדולה שבדבר וה' יברכהו בה (שם כ"ו, ב-ד).

יצחק מציית ומתיישב בגרר, ואכן מיד זוכה לברכה רבה – באורח פלא זריעת עבדיו מניבה כמות תבואה הגדולה פי מאה מכמות של שנה רגילה, והוא מתעשר מאוד.

עבדיו של יצחק חושפים את בארות המים שחפרו עבדי אברהם בזמנו והפלשתים סתמו לאחר מותו כדי לטשטש כל סממן בעלות של אברהם בארץ הפלשתים. יצחק משתמש בבארות אלו כדי להשקות את השדות. אמנם הפלשתים אינם רואים בעין יפה את הצלחתו של יצחק, וגם חשים איום מצדו על שליטתם באזור. הם סותמים את אותן בארות מים שחשפו עבדי יצחק, ולמעשה מאלצים אותו לעזוב את גרר ולגור בנחל גרר, מכיוון שיצחק אינו מעוניין במריבה. בסופו של דבר אבימלך כורת ברית עם יצחק, וכמו בימי אברהם, הרקע לברית הוא החשש מפני השתלטותו של יצחק על אדמותיהם בעקבות הסיוע האלוהי שלו הוא זוכה. שוב אנו רואים שהתורה מתארת לנו במהלך חייו של יצחק בעיקר את המתח סביב יישוב הארץ ובעלות יצחק עליה.

כאשר חושש יצחק שקיצו קרב, הוא מבקש לברך את עשו בברכה המיוחדת שאותה מקבל אך ורק ממשיך שושלת האבות. מהי אותה ברכה מיוחדת? אם נתבונן לאורך ספר בראשית, ניווכח כי הברכה היחידה שנשבע ה' לברך בה את אברהם ואחר כך את יצחק, ואותה דאג אברהם שיקבל יצחק בלבד, ובה ברך יצחק את יעקב לפני צאתו לחרן – היא הברכה שתבוא על זרעו של אברהם, ובעקבות זאת על שאר גויי הארץ, כתוצאה מהתיישבות זרעו בארץ ישראל (שם

י"ב, ב; כ"ב, ז-יח; כ"ה, ה-ו; כ"ח א-ד).⁹

רבקה, שמבינה שברכה זו מגיעה ליעקב, פועלת כדי שיעקב יקבל את הברכות ולא עשו. כאשר יצחק משתכנע שמדובר בעשו, הוא מברכו בברכת ארץ ישראל

9. כך גם באר הכוזרי (ב', יד) את המאבק בין האחים: "ועל הארץ הזאת נפלה הקנאה בין יעקב ועשו בככורה ובברכה, עד שנדחה עשו עם חזקתו מפני יעקב עם חולשתו".

המובחרת, הכוללת ברכה גשמית, כיאה לארץ ישראל - ארץ זבת חלב ודבש, וגם ברכה של גדולה ושלטון שנועדו לאפשר את השפעת ערכיו הטובים של העם הנבחר על העמים סביב ולהביא להשפעת הברכה גם עליהם, ומתוך כך ברכה לשותפים לפעליו בארץ, וקללה למפריעים לה, כפי שהבטיח ה' לאברהם בזמנו (שם כ"ז, כח-כט).

כאשר שולח יצחק את יעקב לחרן, בעקבות דבריה של רבקה על שבנות כנען נוהגות ברשעות, הוא מצווה אותו לחפש בחרן אישה, ומברכו שנשיאת האישה תביא לקיום הבטחת ה' לאברהם וליצחק על ריבוי הזרע, ומתוך כך על התנחלותם בכל מרחבי הארץ (שם כ"ח, ג-ד). בזה מקבל מעשה לקיחת הברכות גושפנקא מפורשת מאת יצחק, שקובע כי 'ברכת אברהם' ניתנת לזרעו של יעקב, ולא לזרעו של עשו. נמצא שכמעט כל מאורעות חייו של יעקב לאחר מכן נגזרו מתוך המאבק סביב ברכות הארץ.

יעקב

יעקב יוצא מבאר שבע לכיוון חרן. באמצע הדרך, בבית אל, במקום בו הבטיח ה' לזקנו אברהם את הארץ וציווהו להתהלך בה לאורכה ולרוחבה, נגלה ה' אל יעקב בחלום הלילה ומבטיח לו את ברכת הזרע וברכת הארץ. כהמשך לכך הוא מברכו בשמירה מעת צאתו מן הארץ עד לשובו אליה בחזרה (שם כ"ח, יג-טו). לאחר עבודתו עבור רחל ולא, יעקב מבקש מלבן לשוב לארץ ישראל. לבן מפציר בו להמשיך לעזור לו ברעיית הצאן תמורת שכר, ויעקב נשאר, עד שמלאך אומר לו בחלום שה' שמר עליו בהיותו בגלות כפי שהבטיח לו - וכעת עליו לקיים את התחייבותו לשוב לארץ ישראל.

כאשר מגיע יעקב לפתחה של הארץ ונערך למפגש עם עשו, הוא מדגיש ששוב לארץ היה במצוות ה' (שם ל"ב, י) - "ה' האמר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך", ומבקש מה' שיקיים את ההבטחה שהבטיח לו בבית אל, שישבו לארץ ישראל בשלום וירבה את זרעו בה. לאחר הפגישה עם עשו עובר יעקב את הירדן, ובדומה לזקנו אברהם, מגיע תחילה לעיר "שלם" שלימים תיקרא "שכם". יעקב נוטה את אהלו בחלקת השדה הסמוכה לעיר החיונית שלם, ומיד רוכש אותה מאת בניו של חמור נשיא העיר שלם והאזור, על מנת למנוע אפשרות של ערעור על בעלותו בשטח (שם ל"ג, יח-יט). בהמשך, יממש יעקב זכות זו בחלקת השדה כאשר בניו ינדדו עם צאן אביהם מחברון לשכם (שם ל"ז, יב): "וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם".

לאחר מגורים זמניים בשכם, ה' מצווה את יעקב לעלות לבית אל. שם הוא סוגר מעגל עם יעקב, ושוב מבטיח לו בבית אל את ברכת הבנים וברכת הארץ, שאותן הבטיח לו בצאתו לחרון (שם ל"ה, יא-יב).¹⁰

כבר בעת בואו של יעקב מחרון, עוד לפני שעבר את הירדן, היה עשו מושל בהר שעיר, אך משפחתו ורכושו נשארו עדיין בארץ ישראל – מקום מגורי אביו. אולם משהגיע יעקב לארץ עם כל הכבודה שהביא עמו מחרון, ושטחי המרעה של אזור חברון נעשו צפופים מלהכיל את מקניהם של שני האחים, מכיר עשו שיעקב הוא הריבון בארץ, לו ניתנה ברכת הארץ כדין לאחר שקנה את הבכורה ממנו, ולכן הוא נוטל את כל אשר לו וקובע מקומו דרומה משם, בהר שעיר.¹¹ שם ייעד לו ה' את נחלתו. רק באחרית הימים, גם ארצם תסתפח לארץ ישראל שמנהר מצרים עד נהר פרת.¹²

בשבת יעקב בחברון, מתחיל להתפתח מתח בין יוסף לאחיו סביב עניין המעמדות במשפחה. יוסף רואה עצמו כמי שיהיה במעמד עליון על אחיו בהנהגת המשפחה שלימים תהיה לעם, ואחיו סבורים שהוא חותר לקבל מאביו את ברכת הארץ לבדו. סיפור זה מסתיים בהתוודעות יוסף לאחיו, ובירידת בית יעקב למצרים כדי שלא יגועו ברעב השורר בארץ.

בדרכו למצרים, כאשר מגיע יעקב לעיר מולדתו באר שבע, נגלה אליו ה' בחלום ומפיג את חששותיו מהירידה למצרים שעלולה לפגוע בקיום שתי הברכות שנתברכו הוא ואבותיו: ברכת הזרע וברכת הארץ. ה' מבטיח ליעקב שברכת הזרע לא תיפגע בשבתו בנכר, וגם הזיקה לארץ תישאר, ולבסוף ישובו הוא ובניו לארץ ישראל (בראשית מ"ו, ד-ה).

כאשר יעקב מרגיש כי קצו קרב, הוא מזדרז לקרוא ליוסף, מי שבידו היכולת לעשות, ומבקש ממנו שיעשה כל מאמץ להעלות את עצמותיו לארץ ישראל, לקברי אבותיו במערת המכפלה שבחברון. יוסף מתחייב לעשות כבקשתו. לא

10. ה' משתמש כאן בלשון בה ברך יצחק את יעקב בשלחו אותו לחרון: "וא-ל ש-די יברך אתך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים", "אני א-ל ש-די פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך".

11. כך פירשו רשב"ם, רד"ק, רמב"ן וחזקוני את עזיבתו של עשו את ארץ ישראל מפני יעקב. רד"ק, רמב"ן וחזקוני הוסיפו שתחילה דר חלקית גם בארץ ישראל וגם בארץ שעיר, ולאחר בואו של יעקב היגר לחלוטין להר שעיר.

12. כמו כן, לדרשת חז"ל (דעת רבי יהודה, בבא בתרא נו, א. שנזכרה להלכה בדברי ראשונים ופוסקים רבים, למשל רש"י בראשית ט"ו, יט; מלבי"ם שמואל ב' ח', יג; ציץ אליעזר ט"ו, ה) שלוש הארצות הנוספות שהובטחו לאברהם בברית בין הבתרים בנוסף לארצות שבעת עמי כנען, ארצות הקיני, הקניזי והקדמוני, הן ארצות עמון, מואב ואדום.

נחה דעתנו של יעקב עד שהוא משביע את יוסף על כך. לא יכלה דעתו לסבול את המחשבה שייקבר בארץ נכר (שם מ"ז, כט-לא):

ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת אל נא תקברני במצרים: ושכבתי עם אבתי ונשאתני ממצרים וקברתני בקברתם ויאמר אנכי אעשה כדברך: ויאמר השבעה לי וישבע לו.

לקראת סוף ימיו של יעקב, כאשר הוא חולה את חוליו שממנו לא יקום, קורא יעקב אל יוסף שנית, ומספר לו שה' נגלה אליו בבית אל והבטיחו בברכת הזרע וברכת הארץ שתקום בזרעו שיפרה וירבה בארץ. יעקב רוצה להעביר ברכה זו לבניו של יוסף, שכן זוכר הוא את חלומותיו של יוסף שמהם השתקף כי יש לו עליונות מסוימת בארץ על פני שאר אחיו, כיאה לבן הבכור (שם מ"ט, ג-ה):

ויאמר יעקב אל יוסף אל-שדי נראה אלי בלזו בארץ כנען ויברך אתי: ויאמר אלי הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחזת עולם: ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרימה לי הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי.

לאחר מכן מברך יעקב את בני יוסף בברכת הפריון בארץ ישראל (שם טו-טז). בסוף דבריו של יעקב ליוסף שב וברכו עם אחיו שיזכו לשוב לארץ ישראל, וחזר על הקביעה כי בניו של יוסף ייטלו חלק כפול בארץ. בזה סיים את דבריו ליוסף עד מותו.

לאחר הברכה ליוסף, יעקב קורא גם לשאר בניו, ומברך את כולם בברכת הבנים והארץ,¹³ מתוך הכרה שבשונה מאבותיו שהיו צריכים 'לנשל' את אחד מבניהם בירושת הארץ – זכה הוא שכל בניו ינחלו את הארץ. הדבר האחרון שאומר יעקב לבניו לפני מותו הוא שיקברוהו בארץ ישראל, במערת המכפלה שבחברון. שוב התורה מאריכה מאוד בתיאור המערה ורכישתה, להראות את חשיבותה ויקרתה (שם, כט-לב). לאחר תיאור קצר ביותר של מות יעקב, חניטתו והאבל המצרי עליו,

13. הברכה הותאמה לכל שבט לפי נחלתו בארץ, למשל: שמעון ולוי: "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל" – שמעון נבלע בנחלת יהודה, ולוי נתפזר בכל שבטי ישראל. יהודה מקבל ארץ משופעת בכרמים: "אסרי לגפן עירו... חכלילי עינים מיין". יששכר התברך בנחלה 'טובה': "וירא מנחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה". זבולון השוכן לחוף ימים נתברך בברכה הקשורה לסחר ימים: "זבולן לחוף ימים ישכן והוא לחוף אנית וירכתו על צידו". ארצו של יוסף מבורכת: 'ברכת שמים מעל ברכת תהום רבצת תחת... ועוד. רק ראובן וגד לא קיבלו ברכה על הארץ, כנראה בשל מגוריהם בעבר הירדן המזרחי.

התורה מתארת באריכות רבה את קבורת יעקב בחברון. התורה שבה ומציינת שמערת המכפלה נרכשה על ידי אברהם מאת עפרון החתי (שם ו', יג):

וישאו אתו בניו ארצה כנען ויקברו אתו במערת שדה המכפלה אשר קנה אברהם את השדה לאחזת קבר מאת עפרון החתי על פני ממרא.

ספר בראשית נחתם בשבועה שמשביע יוסף את עם ישראל, שכאשר ה' יקיים הבטחתו לפקוד את ישראל ולהעלותם ממצרים, הם יעלו איתם את עצמותיו ויקברו אותן בארץ ישראל (שם, כה).

תקופת הבנים – יציאת מצרים ומעמד הר סיני

לאחר מות יוסף, פרעה מפנה עורף לעם ישראל, מטיל עליהם עבודות פרך וגוזר על המתת הבנים. גאולת מצרים מתחילה כאשר ה' נגלה למשה באש מתוך הסנה, ומודיע לו כי הוא בחר בו להיות השליח לקיום הבטחתו לאברהם – להוציא את עם ישראל ממצרים ולהשיבם אל הארץ הטובה שנתן לאבותם (שמות ג', ו-ח). לאחר מכן ה' מצווה את משה ללכת אל זקני ישראל ולומר להם את אותם הדברים (שם, טז), גם בהמשך ה' מצווה את משה לומר לעם ישראל (שם ו', ח):

והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני ה'.

בהר סיני מקבלים ישראל את התורה, וכפי שנראה בהמשך, מטרת מצוות התורה היא הבטחת קיומם של ישראל בארץ הטובה. לכן מובן מאליו שהמקום שבו נצטוו ישראל לקיים את מצוות התורה הוא בארץ ישראל.

סקירה פשוטה של המצוות המופיעות בתורה מעלה כי אכן התורה עצמה מורה שמקומן של המצוות הוא בארץ. לא מדובר רק על המצוות המכוננות 'מצוות התלויות בארץ', שברור לכל שמקום קיומן הוא בארץ בלבד, וגם לא על המצוות הנוגעות למשכן והקרבת הקרבנות. המדובר הוא על כל שאר המצוות שלכאורה אין קשר ישיר בינן לארץ, ואף על פי כן מקום קיומן, כפי שהתורה מציגה זאת, הוא בארץ דווקא.

חשוב להדגיש שעל פי דרשת רבותינו, חובת קיום המצוות שאינן תלויות בארץ גם בעת הגלות היא מן התורה, וזו ההוראה המעשית המחייבת אותנו הלכה למעשה. אולם לא בכדי התורה מציגה את המצוות כאילו קיומן הוא בארץ ישראל בלבד, משום שזהו אכן המקום הטבעי לקיומן של המצוות, והסיבה

שהתורה צוותה על פי הדרשה לשמור את המצוות גם מחוץ לארץ הקדושה היא כדי שבעת שישבו ישראל מהגלות לא יהיה קיום המצוות קשה עליהם.¹⁴

ספר במדבר

בספר במדבר אנו מתוודעים לשני מפקדים מדוקדקים ומפורטים המתוארים באריכות רבה, אחד בפרשת במדבר ואחד בפרשת פינחס. עניינם של שני המפקדים הוא הכנה לשני חלקי מצוות ישוב ארץ ישראל: כיבוש הארץ מידי הכנענים היושבים בה, וחלוקת הארץ לנחלות לבני השבטים.

התפקיד הראשון של המפקד הוא היערכות לקראת הקרב על כיבוש ארץ ישראל. לכן הנפקדים במפקד הם "כל יוצא צבא", כדרך היוצאים למלחמה שפוקדים את חייליהם לפני היציאה לקרב. כך מצאנו גם בתורה (במדבר ל"א, מט): "ויאמרו אל משה עבדיך נשאו את ראש אנשי המלחמה אשר בידנו ולא נפקד ממנו איש". התפקיד השני של המפקד הוא ידיעת מספר הלוחמים על מנת לדעת לכמה יחידות לחלק את הארץ הנכבשת, שכן רק מי שהיה שותף במלחמת כיבוש הארץ

14. הסבר זה מובא בספרי (עקב, מג): "דבר אחר: 'ואבדתם מהרה, ושמתם את דברי אלה וגו', אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ, היו מצויינים במצות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. משל למלך בשר ודם שכעס על אשתו וטרפה בבית אביה, אמר לה: הוי מקושטת בתכשיטיך, שכשתחזרי לא יהו עליך חדשים. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: בני, היו מצויינים במצות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. הוא שירמיהו אומר: 'הציבי לך ציונים וגו'', אלו המצות שישראל מצויינים בהם". כלומר סיבת קיום המצוות בחו"ל היא אך ורק כדי לשמש הכנה לשיבה לארץ, שכאשר ישובו ישראל לארץ לא תהיינה המצוות חדשות בעיניהם והם יתקשו לקיימן. המדרש מביא את הפסוק מנבואת ירמיהו: "הציבי לך צינים שמי לך תמרורים" כאסמכתא למהות קיום המצוות בחו"ל. פשט הפסוק הוא שהנביא מורה לעם ישראל לשים אבני דרך במסלול הליכתם לבבל שתשמשנה אותם כשירצו לשוב לארץ, כמורי דרך. חז"ל מעמיקים מבט בפסוק ומבארים שלמעשה הציונים הללו הינם המצוות שיקיימו עם ישראל בגלות. הן שעתידות 'להורות להם את הדרך' ארצה ולהביא לשיבתם לארץ, משום שללא התורה והמצוות שישמרו ישראל בגלות, הקשר בינם ובין בורא העולם יתרופף, והם ייטמעו בגויים שאליהם הם גלו. למרבה הצער כך אכן קרה - עם ישראל התרשלו מקיום המצוות בגלות בבל, מלבד קבוצה קטנה של תלמידי החכמים שהמשיכו לשמור בנאמנות על המצוות, והתוצאה הייתה שיחסית לכלל הגולים לבבל, רק מעטים נענו לקריאתו של כורש לעלות ארצה. היו אלה אותם אלפים בודדים ששמרו נאמנות לתורה, וגם קבוצת עניים שלא היה להם מה להפסיד מהגירה מבבל לארץ חרבה. כל השאר נשארו בגלות ורבים מהם התבוללו בגולה ואבדו מעם ישראל.

רשאי לקבל חלק משל עצמו בארץ. אמנם במפקד של פרשת במדבר לא מבואר שמטרת המניין היא לשם חלוקת הארץ, מכיוון שהתברר למפרע שדור זה לא ייכנס לארץ, לכן התורה לא ציינה שבמפקד זה ייקבע חלקו של כל אחד בארץ. אך במפקד של דור הבנים, בפרשת פינחס, מבואר שזו מטרת המפקד (במדבר כ"ו, נא-נד):

אלה פקודי בני ישראל שש מאות אלף ואלף שבע מאות ושלושים: וידבר ה' אל משה לאמר: **לאלה תחלק הארץ בנחלה** במספר שמות: לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו **איש לפי פקדיו יתן נחלתו.**

חטא המרגלים – מאיסה בארץ חמדה: מבין כל חטאי עם ישראל במדבר, החטא שזכה לתגובה החריפה ביותר מאת ה' היה חטא המרגלים. לכאורה הוא נבע מרצון המרגלים להציל את עם ישראל מטעות טראגית, ומפחדם של ישראל מפני גויי הארץ, תחושות שגם אם הן מוטעות – אינן מצדיקות לכאורה עונש כה קשה של נדודים במשך ארבעים שנה במדבר ומיתת כל הדור שם. עונש שאפילו לאחר חטא העגל לא נקנסו בו.

אך הסיבה לחרון אף ה' הגדול בישראל הייתה על שורש חששם מהכניסה לארץ – היחס המזלזל כלפי הארץ הטובה שה' נשבע לאבותם שיתננה לבניהם, וכינה אותה כמה וכמה פעמים 'ארץ זבת חלב ודבש'. כפיות הטובה הזו, שהתבטאה בזלזול בארץ המובחרת, הביאה אותם למאוס בארץ כאשר הבינו את המחיר שהם נדרשים לשלם כדי לקבל אותה. וכפי שניסח זאת נעים זמירות ישראל (תהלים ק"ה, כד-כה):

וימאסו בארץ חמדה לא האמינו לדברו: וירגנו באהליהם לא שמעו בקול ה'.

הרי לנו שחטא המאיסה בארץ חמור מחטא ההשתחויה לפסל, שהרי עונש חטא המרגלים חמור מעונש חטא העגל. הסיבה היא שאם עם ישראל מוכנים לבוא לארצם וליישובה, גם אם הם טועים בפנייה אחרי אלילים, יש תקווה לתקן את טעותם בדרכי נועם או בשבט. אך אם הם כלל אינם מעוניינים לבוא לארץ, ורצונם הוא לשוב למצרים ולהשתקע בה שנית, הם בוגדים בתפקיד הנשגב שלו ייחלו אבות האומה – השריית השכינה בארץ והבאת ברכה לכל העולם באמצעות המשכת הברכה לארץ ישראל על ידי קיום המצוות בה. מבלי שעם ישראל יקבלו על עצמם למלא תפקיד נעלה זה, אין קיום לעולם כולו, כי אין סיכוי להשיבו למצב המתוקן שבו האדם נמצא בגן עדן לעובדה ולשומרה.

לכן נדרש עונש כה קשה של השמדת כל הדור החוטא, על מנת שהדור הבא כבר יחדיר בליבו את אהבת הארץ ויזכה לתקן את אשר עיוות הדור הקודם.¹⁵

מצוות המנחות והנסכים – תיקון לחטא המרגלים: על מנת להטמיע את הקשר והאהבה לארץ, כתיקון לחטא המרגלים, נצטוו ישראל מיד לאחר החטא לצרף לכל קרבן שהם עתידים להביא למשכן ולמקדש לאחר כניסתם לארץ, יכול משלושת מרכיבי המזון החשובים ביותר: מהדגן – מנחה, מהתירוש – יין לנסך ומהיצהר – שמן שיעורב במנחת הסולת ויעשיר וישבח אותה בטעמו.

מעשה קרח ועדתו – תוצאה של חטא המרגלים: לא מפורש בכתוב מתי ארע מעשה קורח ועדתו, אולם מבין השיטין ניתן למצוא רמזים שהמעשה היה סמוך לחטא המרגלים, ולכל הפחות מכוחו. ראשית, מסתבר לומר שהכוח של קורח לחלוק על ההנהגה הבלתי מעורערת עד כה של משה נסמך על התמרמרות כללית של עם ישראל, בידועם שלא יזכו לממש את החלום לשבת ב"ארץ זבת חלב ודבש".¹⁶ שנית, אנו מוצאים בתשובת דתן ואבירם למשה רמיזה צינית על שלא קיים את הבטחתו להביא את עם ישראל לארץ הטובה, ומכאן ניתן ללמוד שטיעון זה נכח מאחורי הקלעים (במדבר ט"ז, יד):

אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו ותתן לנו נחלת שדה וכרם העיני האנשים ההם תנקר לא נעלה.

מעלתן ושבחן של בנות צלפחד – על התעקשותן לנחלה בארץ: התורה מעלה על נס את בקשתן של בנות צלפחד לקבל נחלה בארץ, חרף היותן בנות שאמורות לקבל את נחלתן בנחלת בעליהן. כאשר ה' עונה למשה על בקשתן, הוא משתמש בביטוי ייחודי (שם כ"ז, ז):

כן בנות צלפחד דברת נתן נתן להם אחזת נחלה בתוך אחי אביהם.

אישור אלוהי זה מעיד על מעלתן הגדולה של בנות צלפחד. מדוע התורה מתייחסת בחביבות כזו לבקשתן? הלא הן ביקשו בסך הכל שחלק אביהן בירושה לא ייפגע מחמת שאין לו בנים, כלומר בקשתן היא בקשת ממון. כמובן בקשתן

15. אמנם למרבה הצער גם דור הבנים, אם כי הוא אכן תיקן במידה רבה את קלקול הדור הקודם, מכל מקום לא הצליח להתנקות לגמרי מרושם החטא. הדבר בא לידי ביטוי בכך שהתרשלו בכיבוש הארץ, השאירו את הגויים, למדו ממעשיהם ולבסוף גלו, כפי שיבואר בהמשך.

16. התמרדות נגד ההנהגה אינה נוצרת סתם, תמיד יש התמרמרות שעליה 'יושב' רעיון המרד. כך אנו מוצאים במרד אבשלום (שמואל ב' ט"ו, ג-ו), במרד שבע בן בכרי (שם י"ט, מד – כ', א), בהתפלגות הממלכה (מלכים א' י"ב, יג-טז) ועוד.

לגיטימית ומובנת, אך האם זה הופך אותה לאצילית וראויה לשבח? מכאן אנו לומדים שהתעקשותן של בנות צלפחד שאביהן יקבל חלק בירושת אביו, דהיינו לקבל נחלה בארץ, אפילו אם נבעה מתוך רצון פשוט ובסיסי שלא יקופח חלקו, נחשבת בעיני ה' לרצון עז שלהן להיות חלק מעם ישראל בקיום מצוות יישוב הארץ.

בפרט כאשר רושם חטא המרגלים עוד מהדהד באווירת מחנה ישראל¹⁷, כל מעשה של מאמץ לזכות לנחלה בארץ משפיע על חביבות הארץ בעיני העם. כך הוא מביא למזעור נזקיו של חטא המרגלים, וממילא זוכה לשבחים מאת ה'. כיוצא בדבר מצאנו בסיפור ההמשך של בנות צלפחד: לאחר שצווה ה' שנחלת צלפחד תגיע לבנותיו ותעבור לבעליהן לכשתתחתנה, באו נציגי שבט מנשה אל משה בטענה שכעת שבטם יאבד את נחלת צלפחד, באם בנותיו תתחתנה עם בני שבט אחר. ה' עונה למשה באותו מטבע לשון בו ענה לגבי בנות צלפחד (שם ל"ה):

ויצו משה את בני ישראל על פי ה' לאמר כן מטה בני יוסף דברים.

שוב אנו רואים שפנייה של אדם או שבט, שלכאורה באה מדאגה לאינטרסים עצמיים, זוכה לתגובה אלוהית חמה ומשבחת. גם כאן ההסבר הוא שכל מאמץ אישי של אדם לקיום מצוות יישוב ארץ ישראל בגופו מוסיף בכלל העם את החיבה לארץ, ומוסיף בתיקון נזקיו של חטא המרגלים.

תגובתו החריפה של משה לבקשת ראובן וגד מחשש לרפיון בכיבוש הארץ: בפרשת מטות התורה מספרת על בקשתם של בני גד וראובן מאת משה רבנו לנחול את עבר הירדן המזרחי, בשל מרחבי המרעה הגדולים המצויים שם. לעומת בקשה הגיונית זו, תגובתו של משה חריפה ביותר ונראית בלתי פרופורציונלית (שם ל"ב, ו-טו): משה משווה את בני גד וראובן למרגלים, אף שכלל לא התכוונו לכך. יתרה מזאת, משה מאשים אותם בהימנעות ממלחמה על ארץ ישראל, אף שלא אמרו דבר על כך. משה אף משתמש בביטוי קשה וחמור כלפי שבטי גד וראובן, 'תרבות אנשים חטאים', ומאשים אותם בהוספת חרון אף ה' על ישראל, אף שבסך הכל ביקשו בקשה סבירה.

ההסבר הוא שמשה יודע שאף שייתכן שבקשתם של גד וראובן כנה, היא עלולה להתפרש בעיני שאר השבטים כרתיעה בעקבות דברי המרגלים אותם הם זוכרים היטב, ומכאן ועד היחלשות ודעיכה מורלית בקרב כלל הלוחמים – ולמעשה שיחזור חטא המרגלים – הדרך קצרה. לכן משה אינו ממתין לבירורים כלשהם

17. כפי שאנו רואים במעשה בני גד וראובן, עיין לקמן.

באשר לכוונתם של בני גד וראובן, שצפויים להחליש את אפקט הזעזוע אותו רוצה משה לייצר על מנת לבלום את הישנות חטא המרגלים; הוא פותח מיד במתקפה עזה בכל כוחו, עד שכדי להצדיק את בקשתם יצטרכו בני גד וראובן לשכנע את משה ואת עם ישראל בכל כוחם שאין להם שום כוונה ומטרה להתחמק ממלחמה, ואדרבה, הם יצאו חלוצים לפני מחנה ישראל כדי להוכיח את נאמנותם לשאר השבטים הלוחמים על הארץ.

ספר דברים

ספר דברים הוא למעשה ספר 'חוקי ומשפטי ארץ ישראל'. בספר זה כינס משה את כל המצוות שקיומן הוא בארץ ישראל, ולא היה טעם להזכירן בספרים הקודמים של התורה. בפתח הספר, מבארת לנו התורה את עניינו (דברים א', א-ב):

אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרת ודי זהב: אחד עשר יום מחרב דרך הר שעיר עד קדש ברנע.

פסוקים אלו לכאורה משוללים הבנה. מה פשר ריבוי המקומות המוזכרים בהם? הרי ברור שאין כאן תיאור של מקום אחד, שכן עבר הירדן אינו קשור כלל למדבר פארן או לחצרות, וגם לים סוף הוא כלל אינו קשור. ומה הקשר בין כל זה לאחד עשר הימים שבין חורב לקדש ברנע? ומה כוונת הכתוב באמירה זו – האם לתת לנו נתון גאוגרפי שבין חורב לקדש ברנע יש מהלך אחד עשר יום? התשובה היא שלמעשה משה חוזר בנאום זה, שהוא נשא לעם החל מא' שבט בשנת הארבעים, על כל המצוות שלימד את ישראל באותם אחד עשר הימים שבהם נסעו ישראל מחרוב עד קדש ברנע. מכיוון שמקדש ברנע היו אמורים להיכנס לארץ, רצה משה שילמדו את מצוות הארץ קודם הגעתם אליה, לכן לימדם באותם הימים את מצוות התורה. אך משחטאו ונאלצו לנדוד במדבר ארבעים שנה, היה צורך לשוב ולבאר את מצוות התורה בשנית לדור החדש. זו אם כן כוונת הכתוב: "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן (ודברים אלו כבר אמר משה לדור הקודם במהלך מסעם) במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרת ודי זהב: (במקומות אלו עברו ישראל באותם) אחד עשר יום (שהלכו) מחרב דרך הר שעיר עד קדש ברנע. וזהו שאמר משה לאחר מכן (שם, יח):

ואצוה אתכם בעת ההוא את כל הדברים אשר תעשון.

נמצא שמטרתו העיקרית של ספר דברים היא לסקור בפני עם ישראל את מצוות ארץ ישראל, שכאמור לעיל הן תנאי לקיומם של ישראל בארץ.

אלא שכהכנה ל'מצוות ארץ ישראל', משה מקדים ומוכיח את ישראל על שבעקבות חטא המרגלים הם התעכבו מלהיכנס לארץ, ולכן הוא נאלץ לחזור שוב על מצוות אלו בפני הדור הצעיר שלא שמע אותן לפני כשלושים ותשע שנים (שם, כא-כו):

ראה נתן ה' אלוהיך לפניך את הארץ עלה רש... ותקרבוני אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ... ולא אביתם לעלת ותמרו את פי ה' אלוהיכם.

סיבת הזכרת חטאי ישראל במדבר: גם כאשר משה מזכיר את חטא העגל, המתאוונים והמתאוונים וחטא המרגלים (בפעם השנייה), אין זה נאום תוכחה בפני עצמו, אלא הוא מזכיר חטאים אלו אגב הפרכתו את טענת עם ישראל שבצדקת מעשיהם הם זכאים לנחול את ארץ ישראל. ראשית, משה טוען כנגדם שלא בצדקתם הם נוחלים את הארץ, שכן במדבר הם הרבו לחטוא, אלא זכותם לנחול את הארץ נובעת מבחירת ה' בזרעם של אברהם יצחק ויעקב לרשת את הארץ, ומרשעת גויי הארץ. שנית, הוא מזהירם לבל יוסיפו להקשות עורפם ולחטוא. שלישית, הוא חותם בחיזוקם, שאם ישמרו את מצוות הארץ (שלא כפי שעשו במדבר) יאריכו ימים על אדמתם ולא יגלו ממנה (שם ט', ד-ז):

אל תאמר בלבבך בהדף ה' אלוהיך אתם מלפניך לאמר בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת וברשעת הגוים האלה ה' מורישים מפניך: לא בצדקתך ובישר לבבך אתה בא לרשת את ארצם כי ברשעת הגוים האלה ה' אלוהיך מורישים מפניך ולמען הקים את הדבר אשר נשבע ה' לאבתיך לאברהם ליצחק וליעקב: וידעת כי לא בצדקתך ה' אלוהיך נתן לך את הארץ הטובה הזאת לרשתה כי עם קשה ערף אתה: זכר אל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלוהיך במדבר.

תכונת ארץ ישראל לדחות ממנה חוטאים: לפני שמתחיל משה במניין מצוות הארץ, שזהו תורפו של ספר דברים, הוא מלמד את ישראל על השוני המהותי שבין תכונותיה הגיאוגרפיות והאקלימיות של ארץ מצרים לאלו של ארץ ישראל. מצד אחד עומדת מצרים השחונה, שמקור חיותה מנהר הנילוס הזורם במשך כל ימות השנה ללא הרף, ובכך משמש משען כלכלי בלתי פגיע ומקור לעוצמה כלכלית ולגאווה גדולה של הנעזרים בו, אך מאידך דורש מאמץ וטורח בשאיבת מימיו להשקיית השדות. מצד שני עומדת ארץ ישראל המבורכת בגשמים, שמחד אינה דורשת מאמץ של השקיה ידנית כפי שנאלץ לעשות השואב ממי הנילוס, אך מאידך, בשנות בצורת עלולה להיגרם בה פגיעה כלכלית אנושה, עד כדי חרפת רעב המצריכה את היושבים בה להגר ממנה לארצות אחרות. כך היא דוחקת את

היושב בה לשמור על מצוות אלוהי הארץ, כדי לזכות בברכה האלוהית בגשמים בעתם (שם י"א, י"ז):

כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק: והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים: ארץ אשר ה' אלוהיך דרש אתה תמיד עיני ה' אלוהיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה: והיה אם שמע תשמעו אל מצותי... ונתתי מטר ארצכם בעתו... ואספת דגנך ותירשך ויצהרך... השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחוויתם להם: וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יכולה ואבדתם מהרה מעל הארץ הטבה אשר ה' נתן לכם.

חוקי ומשפטי הארץ: לא פחות משלוש עשרה פעמים משה רבנו מזכיר בספר דברים את 'החוקים והמשפטים' של הארץ, שקיומם יבטיח את השגת תכלית יציאת מצרים – ישיבת עם ישראל בנחלתו בארץ הטובה. נביא מדגם מייצג (ו', כג; ר', ג):

ואותנו הוציא משם למען הביא אתנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבתינו: ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלוהינו לטוב לנו כל הימים לחיתנו כהיום הזה.

וזאת המצוה החקים והמשפטים אשר צוה ה' אלוהיכם ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה... ושמעת ישראל ושמרת לעשות אשר ייטב לך ואשר תרבו מאד כאשר דבר ה' אלוהי אבתיך לך ארץ זבת חלב ודבש.

מצאנו חמש פעמים את 'החוקים והמשפטים' גם בפסוקים שהובאו לעיל מספר ויקרא, בנוגע לאיסורי העריות, שגם אותם התורה מקשרת ל'חוקי הארץ'. לפני שמתחיל משה לבאר את מצוות הארץ, הוא מצהיר כמה פעמים שהמצוות שהוא עומד לפרט בפני עם ישראל נועדו לקיום בארץ ישראל (שם ד', ה):

ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלוהי לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה.

תפילת משה היחידה על עצמו – להיכנס לארץ הטובה: פעמים רבות משה רבנו מתפלל לה' כדי להושיע את עם ישראל מצרה, וכן התפלל על אחיו ועל אחותו. התפילה היחידה שמתפלל משה על עצמו היא לקבלת רשות להיכנס לארץ ישראל.

ברכת המזון והביכורים – הודאה על שבח הארץ הטובה: כחלק משבחיה של הארץ הטובה שה' מעניק לעם ישראל, מצווה התורה שכאשר אדם נהנה מטובה

של הארץ, עליו לברך את ה' על הארץ הטובה שנתן לו, שהוא המזכה אותנו בברכת הארץ שמניבה יבול משביע וטוב (דברים ח', ז-י):

כי ה' אלוהיך מביאך אל ארץ טובה... ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש... ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך על הארץ הטבה אשר נתן לך.

לא צוותה התורה להכיר בטובת ה' על המזון שהאדם אוכל, אלא על הארץ הטובה שהיא מקור הברכה. כאן התורה למעשה מחנכת אותנו לאהוב את הארץ הטובה שה' נתן לנו, ומתוך כך להכריז על הכרתנו בטובת ה' בכל עת שבה אנו נהנים מטובה. כיוצא בדבר מצאנו לגבי מצוות הביכורים. התורה אינה מצווה את האדם להביא ביכורים כדי להודות לה' על היבול, אלא כדי להודות לה' על הארץ הטובה שממנה צומח יבול משובח כזה (שם כ"ו, ב-י):

ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' אלוהיך נתן לך... ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' אלוהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו... ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש: ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי¹⁸ ה'.

מעמד הברכה והקללה – השלמת הברית בהר סיני: מצוות הארץ שסביבן נסוב כל ספר דברים מופיעות בפועל בפרשות ראה-כי תבוא.¹⁹ בפתח מניין המצוות הללו ועם סיומן, מצווה משה את ישראל לקיים את 'מעמד הברכה והקללה' בהר גריזים והר עיבל שבמרכזה של ארץ ישראל.

מעמד זה הוא למעשה השלמה למעמד הר סיני, שכן במעמד הר סיני נכרתה בין עם ישראל לה' הברית העקרונית – שעם ישראל יהיו עמו של ה', שעליהם הוא משגיח ושומר בהשגחה יתירה משאר האומות, ועל כן הם אלו שיזכו לקבל את

18. מילים אלו, 'אשר נתתה לי', נסובות על הארץ ולא על הפירות שצמחו בה, כפי שבארו הפרשנים על הפסוק (ספורנו ועוד). ממילים אלו למדו במדרשים על הפסוק, שכל מי שאין לו קרקע משלו בארץ אינו יכול לקרוא מקרא ביכורים, מכיוון שאינו יכול לומר 'אשר נתתה לי'.

19. מצוות הארץ מתחילות בפרשת ראה, דברים יב, ב, ומסתיימות בפרשת כי תבוא, דברים כו, טו. הדברים שמופיעים לפני כן ואחרי כן הם דברי הקדמה וסיכום, הקשורים למצוות הארץ ולהישמרות עם ישראל מפני השארת גויי הארץ ואלוהיהם בארץ ישראל. עניין מעמד הר גריזים והר עיבל, מעמד הברכה והקללה, מופיע בדיוק בפתחת פרשת מצוות הארץ ובסיומה.

ארצו של ה', וכנגד זאת עם ישראל יקבלו עליהם את אלוהותו של ה' בשמירת מצוותיו.

אלא שבמעמד הר סיני לא נצטוו ישראל בכל מצוות התורה, אלא בעיקר במשפטים המפורטים בפרשת משפטים, ובכמה מצוות נוספות המפורטות בסוף פרשת יתרו ובחלקה השני של פרשת משפטים. בהמשך, סביב הקמת המשכן, נצטוו ישראל מצוות נוספות הקשורות להקרבת הקרבנות ולקדושת מחנה ישראל, אך על כל המצוות הרבות שנקראו לעיל 'מצוות הארץ', אלו המפורטות בספר דברים, עדיין לא נכרתה ברית. מטרתו העיקרית של מעמד הברכה והקללה היא השלמת כריתת הברית בין עם ישראל לה' על כלל מצוות התורה, תוך מתן דגש על מצוות הארץ שכעת עם ישראל מתחילים בקיומן, ושעיקר קיום עם ישראל בארצו תלוי בשמירתן. לכריתת הברית מתלווה 'מעמד הברכה והקללה' בו יוקראו בפני העם דברי הברכה והקללה הנזכרים בפרשת כי תבוא: הברכה - לה יזכו אם יקיימו את התנאי וישמרו את מצוות ה', והקללה - אם חלילה לא יורישו את גוי הארץ, וילמדו ממעשיהם הרעים. אז יאלץ ה' להסתיר פניו מהם על ידי שיגלה אותם מארצו המושגחת בידו, וממילא ידבקו בהם רעות רבות וצרות, עד שיתעוררו לשוב בתשובה.

שירת האזינו: לאחר סיום פירוט מצוות ארץ ישראל בספר דברים, ולאחר הציווי לכריתת הברית עליהן במעמד הר גריזים והר עיבל, פותח משה ב'שירת האזינו' שנועדה להתריע בפני עם ישראל שכאשר ישקעו בהנאה מטוב הארץ מבלי להודות לה' כראוי על הצלחתם, ומתוך כך יבואו לידי עצלות והתרשלות מכיבוש כל הארץ, וישאירו את הגויים לגור בה, הם יעזבו את ה' וילמדו מגויי הארץ לעבוד את אלוהיהם. ה' יענישם עד שישוּבו בתשובה, ואז ישיב אותם לארץ ישראל, ויעניש את הגויים שהצרו להם. משה חותם את דבריו באמירה שנסנתה עשרות פעמים בספר דברים, שבשמירת מצוות הארץ יזכו עם ישראל להאריך את משך שנות ישיבתם על אדמתם (שם ל"ב, מז):

ובדבר הזה תאריכו ימים על האדמה אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה.

מילותיו האחרונות של משה - ארץ ישראל שייכת לעם ישראל: כמו יעקב, גם משה מברך את שבטי ישראל לפני מותו, וגם ברכותיו עוסקות ברובן בנחלות השבטים בארץ.²⁰ לאחר מכן, מילותיו האחרונות של משה לפני מותו נועדו

20. המובהקות שבהן: "וליוסף אמר מברכת ה' ארצו ממגד שמים מטל ומתהום רבצת תחת: ומגד תבואת שמש ומגד גרש ירחים..." "ולזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך: עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק כי שפע ימים יינקו ושפני טמוני חול", "ולגד אמר ברוך מרחיב גד כלביא שכן וטרף זרוע אף קדקד: וירא ראשית לו כי שם

להבהיר, למען הסר ספק קל שבקלים, שעם ישראל, בניו של יעקב, הם אלו שזכו לקבל את הארץ שהבטיח ה' לאברהם ויצחק, שהרי יעקב קיבל את ברכת הארץ מפי יצחק אביו (שם ל"ג, כח-כט):

וישכן ישראל בטח בדד עין יעקב אל ארץ דגן ותירוש אף שמיני יערפו טל: אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' מגן עזרך ואשר חרב גאותך ויכחשו איביך לך ואתה על במותימו תדרך.

פסוקים אלו דומים להפליא לברכה שבה ברך יצחק את יעקב כאשר התחזה לעשו כדי לקבלה: "ויתן לך האלוהים מטל השמים ומשמני הארץ ורב דגן ותירוש: יעבדוך עמים וישתחוו לך לאמים הוה גביר לאחיך וישתחוו לך בני אמך".
חתימת התורה – בראיית משה את הארץ: בחתימת התורה, לפני פסוקי הסיום המדברים בשבחו של משה, מתארת התורה כיצד משה עולה אל הר נבו, וה' מראה לו את כל ארץ ישראל ואת נחלת כל שבט ושבט בארץ. זה למעשה הדבר האחרון שעושה משה לפני מותו (שם ל"ד, ד-ה).

ג. קווי רוחב בתורה למרכזיותה של הארץ

רפיון בכיבוש הארץ הוא שורש החטא והעונש

כמה וכמה פעמים התורה מזהירה את עם ישראל שאם יתרשלו בכיבוש הארץ, או חמור מכך – יתפתו להשאיר את גויי הארץ ולא להכריעם או לגרשם מהארץ, סופם שילמדו ממעשיהם. במקרה זה ייאלץ ה' להכריע את עם ישראל מהארץ, כי ארץ ישראל לא סובלת בתוכה חטאים, ורק כשיעשו תשובה בגלות ישיב אותם ה' לארץ. נמצא שיסוד ושורש החטא הוא הרפיון בכיבוש הארץ ויישובה. הפעם הראשונה בה התורה מזהירה את ישראל על כך היא במסגרת 'ספר הברית' הראשון (שמות כ"ג, כג-לג):

כי ילך מלאכי לפניך והביאך אל האמרי והחתי והפרזי והכנעני החוי והיבוסים והכחדתיו: לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם ולא תעשה כמעשיהם כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבתיים... לא תכרת להם ולא להיהם ברית: לא ישבו בארצך פן יחטיאו אתך לי כי תעבד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש.

הפעם השנייה היא במסגרת 'ספר הברית' השני, לאחר שהראשון הופר (שם ל"ד, יא-טז):

חלקת מחקק ספון... "ולדן אמר דן גור אריה יזנק מן הבשן" ולנפתלי אמר... ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה" ולאשר אמר... יהי רצוי אחיו וטבל בשמן רגלו...".

שמר לך את אשר אנכי מצוך היום הנני גרש מפניך את האמרי והכנעני והחתי והפרזי והחוי והיבוסים: **השמר לך פן תכרת ברית ליושב הארץ אשר אתה בא עליה פן יהיה למוקש בקרבך...** פן תכרת ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהם וזבחו לאלהיהם וקרא לך ואכלת מזבחו: ולקחת מבנתיו לבניך וזנו בנתיו אחרי אלהיהן והזנו את בניך אחרי אלהיהן.

לאחר מכן התורה מוסיפה להזהיר על כך עוד כמה פעמים. נביא את המקומות המרכזיים בהם מזהירה התורה מפני השארת הגויים בארץ והקשר עימם (במדבר ל"ג, נה-נו; דברים ז', ב-ד; שם כ', יז-יח):

ואם לא תורישו את יבוי הארץ מפניכם והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם וצרו אתכם על הארץ אשר אתם יושבים בה: והיה כאשר דמיתי לעשות להם אעשה לכם:

ונתנם ה' אלהיך לפניך והכיתם החרם תחרים אתם לא תכרת להם ברית ולא תחנם: ולא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך: כי יסיר את בנך מאחרי ועבדו אלהים אחרים וחרה אף ה' בכם והשמידך מהר:

כי החרם תחרים החתי והאמרי הכנעני והפרזי החוי והיבוסים כאשר צוך ה' אלוהיך: למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלוהיהם וחסאתם לה' אלוהיהם.

למרבה הצער, עם ישראל לא קיימו את מצוות ה' להוריש את גויי הארץ. אכן, הדבר גרם שהם הושפעו מהם ולמדו ממעשיהם הרעים, ובאו לידי עבודה זרה ושאר עבירות חמורות, עד שלבסוף הוגלתה ממלכת ישראל, הוגלתה ממלכת יהודה וחרב המקדש.

סיבת השארת חלק מגויי הארץ - ניסיון לישראל אם יתרשלו מכיבוש הארץ: מספרי יהושע ושופטים אנו לומדים שה' סיבב שיהושע לא יסיים את כיבוש כל הארץ, ויישאר עמי הפלשתים והצידונים בדרום הארץ ובצפונה. זאת כדי לבחון את עם ישראל, לאחר מות יהושע, אם יתחזקו לסיים את כיבוש הארץ, ובכך ימנעו מעצמם פיתויים והסתות מצד גויי הארץ שילמדו אותם את חוקותיהם, או שמא יתרשלו מכיבוש כל הארץ ובכך יזמינו לעצמם ניסיונות שלא יוכלו לעמוד בהם, וימיטו על עצמם חורבן וגלות (שופטים ג', א-ו):

ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל... והיו לנסות בם את ישראל לדעת הישמעו את מצות ה' אשר צוה את אבותם ביד משה: ובני ישראל ישבו בקרב הכנעני החתי והאמרי והפרזי והחוי והיבוסים: ויקחו את בנותיהם להם לנשים ואת בנותיהם נתנו לבניהם ויעבדו את אלהיהם.

רואים אנו שיהושע לא כבש את ארץ הפלשתים ועמי אזור הלבנון, ומאת ה' היתה זאת, כדי לבחון את ישראל לדעת הישמעו את מצות ה' אשר צוה את אבותם ביד משה. הכוונה היא בראש ובראשונה לבחון אם יורישו את עמי כנען מן הארץ ויישבו את כל הארץ, כפי שראינו שהתורה הזהירה את ישראל בפרשת מסעי (לעיל). הנביא מעיד שגם כשיכלו ישראל להוריש את הכנענים, הם נמנעו מכך (שם א', כח): "ויהי כי חזק ישראל וישם את הכנעני למס והוריש לא הורישו". בעקבות כך באה התלונה על ישראל (שם ב', א-ג):

ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבכים ויאמר אעלה אתכם ממצרים ואביא אתכם אל הארץ אשר נשבעתי לאבתים ואמר לא אפר בריתי אתכם לעולם: ואתם לא תכרתו ברית ליושבי הארץ הזאת מזבחותיהם תתצון ולא שמעתם בקלי מה זאת עשיתם: וגם אמרתי לא אגרש אותם מפניכם והיו לכם לצדים ואלהיהם יהיו לכם למוקש.

המילים "והיו לכם לצדים ואלהיהם יהיו לכם למוקש" רומזות לאזהרת התורה: "והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינם בצדיכם וצררו אתכם על הארץ אשר אתם יושבים בה", וכמובן גם לפסוק: "לא ישבו בארצך פן יחטיאו אתך לי כי תעבד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש".

שוב רואים אנו שכל הצרות, הרוחניות והגשמיות, שדבקו בעם ישראל במאות השנים שבהן ישבו בארץ עד גלותם, שורשן באי העמידה בניסיון שהעמיד בו ה' את ישראל, אם יתחזקו לכבוש את הארץ או יתרשלו מכיבוש הארץ כולה.

התכלית – יישוב הארץ ושגשוגה, התנאי – קיום המצוות

כאשר אנו מתבוננים התבוננות רוחבית על התורה, ובעיקר על ספר דברים, אנו נוכחים לראות שהתמונה אותה מציגה לנו התורה עצמה שונה בתכלית ממה שאנו רגילים לחשוב. בעוד שיש נטייה לתפוס את קיום המצוות בתור תכלית ומטרת החיים, ואת הגמול בתור זרז בלבד (שכר כדי לעודד את קיום המצוות, ועונש כדי להרתיע מפני מעבר עליהן), התמונה אותה מציגה התורה בעשרות מקומות הפוכה בדיוק:

בדומה לגן העדן, שכפי שראינו תכלית הבאת האדם אליו היא כדי לאכול מפירות הגן, כך תכלית החיים בעולם, השואף לשוב למצב המתוקן של קודם החטא, היא ליהנות מטוב ה' – מהברכה האלוהית המתגלה על ידי ברכת הבנים שיזכו לברכת הארץ, ארץ זבת חלב ודבש.

וכשם שבגן העדן, כדי לזכות ליהנות מפירות עצי הגן היה על האדם לעבוד את אדמת העדן ב'מצוות עשה' – לעבדה, וב'מצוות לא תעשה' – לשמרה, כך התנאי הבסיסי לברכת הארץ הוא קיום חוקי הארץ. חוקים הדורשים רף של אמונה,

מוסר, יושר, צדק, הכרת הטוב וכדומה, הגבוה בהרבה מהנדרש מכל אדם באשר הוא אדם, הן במצוות עשה והן במצוות לא תעשה. הווה אומר: השפע והברכה אינם מתן שכר לשמירת המצוות, אלא התכלית היא קבלת השפע האלוהי דרך ארצו המבורכת, והתנאי לכך הוא קיום המצוות, המציב את הרף המוסרי והערכי הדרוש כדי להיות ראויים להמשכת הברכה לעולם כולו.

תפיסה זו מתגלמת בתורה בעשרות מקומות, וכאן נביא מעט מהמובהקים שבהם. נתחיל מהציטוטים העוסקים בשמירה הכללית של מצוות התורה, ולאחר מכן במצוות ספציפיות המבטאות יסוד זה (דברים ד', א; ד', מ; י', יב-יג; י"ב, כח):

ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות **למען²¹ תחיו ובאתם וירשתם את הארץ אשר ה' אלוהי אבותיכם נתן לכם:** ושמרת את חקיו ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום **אשר ייטב לך** ולבניך אחריך **ולמען תאריך ימים** על האדמה אשר ה' אלוהיך נתן לך כל הימים: ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שאל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך... לשמר את מצות ה' ואת חקתיו אשר אנכי מצוך היום **לטוב לך:** שמר ושמעת את כל הדברים האלה אשר אנכי מצוך **למען ייטב לך ולבניך אחריך** עד עולם כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלוהיך:

וכעת ציטוטים של מצוות מסוימות, שלגביהן התורה נימקה שתכלית קיומן היא כדי לזכות בברכת הארץ (דברים ט"ז, כ; כ"ב, ז; שמות כ', יב; דברים כ"ה, טו):

צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את הארץ אשר ה' אלוהיך נתן לך. שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים. כבד את אביך ואת אמך למען יארכון ימך על האדמה אשר ה' אלוהיך נתן לך. אבן שלמה וצדק יהיה לך איפה שלמה וצדק יהיה לך למען יארכו ימך על האדמה אשר ה' אלוהיך נתן לך.

21. את המילה 'למען' אפשר לפרש בדרך כלל בשתי צורות: הצורה הפשוטה - כדי שתחיו, ואזי משמעות הפסוק היא: שמעו אל החוקים והמשפטים כדי שתחיו ותירשו את הארץ, דהיינו שהתכלית היא לנחול את הארץ הטובה. אולם לכאורה אפשר היה לפרש את הפסוק אחרת: שמעו אל החוקים והמשפטים ובזכות כך תחיו ותירשו את הארץ, ואז אין הכרח לומר שירושת הארץ היא המטרה.

אמנם בפועל, בשום מקום במקרא אין המילה 'למען' מופיעה במובן של 'בזכות זאת' אלא ברוב המוחלט של המקרים המובן הוא 'כדי', ולעיתים רחוקות המובן הוא 'בגלל' (מה שלא ניתן לפרשנות בפסוק בו אנו עוסקים), כגון: "אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה" (בראשית י"ח, כד). לעולם הוא לא יופיע במובן של 'בזכות זאת'.

ד. ארץ העדן

עד כה סקרנו את פסוקי התורה, וראינו עד כמה ארץ ישראל תוספת מקום מרכזי בתורה, ולמעשה את המקום המרכזי ביותר בתורה כולה, הרבה מעבר לכל נושא או מצווה אחרים. אמנם בזה התמונה עדיין לא שלמה, משום שמהסקירה שעשינו עולה שארץ ישראל נכנסת לסיפור רק בפרשת לך. אם אכן מקומה של ארץ ישראל מרכזי כל כך, האם לא היה מן הראוי שעניינה יופיע כבר בראשית התורה, ויחרוז אותה מתחילתה לסופה?

כעת נוכיח, בעזרת ה', שאכן עניינה של ארץ ישראל מתחיל כבר בפרשת בראשית. אמנם את 'ארץ כנען' עצמה לא נמצא שם, אך את גלגולה הקדום, את פניה היפות של ארץ ישראל שלפני חטא אדם הראשון ודור המבול, בהחלט נמצא.

בתחילת המאמר הראנו שמטרת בריאת האדם היא כדי שיאכל מפירות גן עדן, תוך עבודת אדמתו ושמירתה. אך נשאלת השאלה: מהו אותו 'גן עדן' והיכן הוא נמצא?

הגן שבתוך ארץ העדן: כדי לענות על השאלה היכן הוא גן העדן, צריך לברר קודם מניין לנו שגן העדן הוא אזור גאוגרפי בעולם; אולי גן עדן הוא עולם רוחני שנועד לבטא רעיונות עמוקים ונשגבים, ואין לו כל אחיזה במציאות הממשית, ולכן חיפוש מקום גשמי בו נמצא גן העדן הוא חסר תועלת. כדי לברר את השאלה הזו, נתבונן בפסוקים שבספר בראשית (ב, י"ד):

ונהר יצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים: שם האחד פישון הוא הסבב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב: וזהב הארץ ההוא טוב שם הבדלח ואבן השהם: ושם הנהר השני גיחון הוא הסובב את כל ארץ כוש: ושם הנהר השלישי חדקל הוא ההלך קדמת אשור והנהר הרביעי הוא פרת.

מפסוקים אלו אנו לומדים כמה דברים: ראשית, המושג 'עדן' והמושג 'גן עדן' אינם אותו מושג. משמעות המושג 'עדן' בלשון המקרא הוא: משובח, דשן, מעונג. כלומר ה'עדן' הוא מקום דשן ומשובח שבתוכו בחר ה' לנטוע את עצי הגן, ובגן זה שם את האדם כדי לעבוד את אדמתו ולשומרו.

שנית, התורה מתארת כאן תיאור גאוגרפי מדויק של התפצלות נהר העדן לאחר השקיית הגן: ראש אחד - פישון - סובב את ארץ החוילה, ראש שני - גיחון - סובב את ארץ כוש, ראש שלישי הוא החידקל והרביעי הוא הפרת - שני הנהרות הללו מפורסמים וידועים בשמותיהם עד היום.

מסקנה: ארץ העדן שבתוכה גן העדן אינה רק משל רוחני שנועד ללמדנו תובנות עמוקות, אלא יש לסיפור זה אחיזה במציאות הריאלית שבה אנו חיים, אחרת

התורה לא הייתה משלבת בתיאור גן העדן מקומות מציאותיים שאנו מכירים מהעולם שבו אנו חיים.

ארבעת הראשים היוצאים מנהר העדן: התבוננות בתיאור ארבעת הראשים הללו מעלה קושיה עצומה: הלא נהרות הפישון והגיחון מוצאם באפריקה,²² במרחק של למעלה מאלף ק"מ ממוצאם של הנהרות והחידקל. גם הפרת והחידקל עצמם אינם מתחילים מנהר אחד שמתפצל לשניים, אלא ממי הפשרת השלגים של הרי ארט שבטורקיה.

אין לנו אלא להבין שתיאור מתמיה זה נועד ללמדנו שמיקומה של ארץ העדן נמצא בדיוק בין שני זוגות הנהרות הללו – בין הגיחון והפישון לפרת ולחידקל. לא נתון גאוגרפי גרידא מוסרת לנו התורה כאן, אלא עיקרון חשוב: הגן שבארץ העדן אינו זקוק להשקיה, אלא הוא מושקה מאליו על ידי הנהר היוצא מהעדן, בשונה משאר הארצות הסובבות את ארץ העדן שהן זקוקות להשקיה מלאכותית, ידנית, ממי הנהרות. שני זוגות הנהרות הללו, הנילוס הכחול והלבן והפרת והחידקל, מסמלים את ההשקיה המאומצת ממי הנהר, בהיותם שני זוגות הנהרות הגדולים ביותר שהיו ידועים בעולם העתיק ש'מהודו ועד כוש'.

22. מקובל לזהות את נהרות הגיחון והפישון עם הנילוס הכחול והלבן. וכן מסתבר, שכן נהר **הגיחון** סובב את כוש, וידוע שכוש נמצאת במרכז אפריקה באזור קו המשווה ששם הקרינה החזקה ביותר, מה שגורם לכהות רבה של צבע העור. מעבר לכך שכוש היה אחיו של מצרים (בראשית י', ו), ומסתבר שארצו סמוכה לארצו, כשם שארץ פוט הקרויה על שם אחיו השני של מצרים סמוכה אף היא למצרים כפי שמוכח ממקראות רבים, גם מפסוקים רבים מוכח שארץ כוש סמוכה למצרים: **"לכן הנני אליך ואל יאריך ונתתי את ארץ מצרים לחרבות חרב שממה ממגדל סונה ועד גבול כוש"** (יחזקאל כ"ט, י), **"ובאה חרב במצרים והיתה חלחלה בכוש בנפל חלל במצרים..."** (שם ל', ד) ועוד.

גם **הפישון** הסובב את ארץ החוילה אשר שם הזהב, מסתבר שמוצאו במרכז אפריקה. אם ארץ החוילה נקראת כן על שם בנו של כוש (בראשית י', ז) מסתבר שהיא שכנה בסמוך לה, וכן בנוגע למצרים וכוש. אף אם נקראה כן על שם חוילה אחיו של אופיר (שם, כט), דבר המסתבר מצד היות שני המקומות הללו משופעים בזהב, כפי שמעידה התורה אצלנו (וזהב הארץ הוא טוב שם הבדלח ואבן השהם) ובמקומות רבים אחרים בנוגע לאופיר (מלכים א' ט', כ"ח. שם י', י"א. שם כ"ב, מ"ט. ישעיה י"ג, י"ב. תהלים מ"ה, י'. איוב כ"ח, ט"ז), נראה מן המקראות כי מקום מושבם באפריקה, שהרי האוניות שהעמידו מלכי ישראל להביא את הזהב יצאו ממפרץ אילת דרך ים סוף – וזו הדרך להגיע לאפריקה. וכן משמע שגם בכוש היו אבנים טובות (לא יערכנה פטדת כוש בכתם טהור לא תסלה, איוב כ"ח, יט), עובדה המחזקת את ההסתברות כי ארץ החוילה המשופעת בזהב ואבנים טובות שכנה בסמוך לכוש. כמו כן יש להניח שכשם שהפרת והחידקל סמוכים זה לזה, גם הפישון והגיחון סמוכים זה לזה.

כדי להשלים את 'כתב החידה' החושף מיהי אותה ארץ העדן שבין הנהרות הללו, נתבונן בפרשיה אחרת בספר בראשית, בסיומה של ברית בין הבתרים:

ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת.

'נהר מצרים' מייצג את צמד הנהרות הפישון והגיחון שמוצאם באפריקה, והם מתמזגים יחד ל'נהר מצרים' וגובלים את ארץ העדן מדרום-מערב; ואילו 'נהר פרת' מייצג את צמד הנהרות הפרת והחידקל, הזורמים במקביל זה לזה מהרי אררט אל המפרץ הפרסי, והם שגובלים את ארץ העדן מצפון-מזרח. למדנו מכאן שאותה ארץ העדן היא למעשה הארץ המובטחת לזרעו של אברהם, והיא הארץ שכעבור שנים הובטחה לעם ישראל (שמות כ"ג, לא):

ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר כי אתן בידכם את ישבי הארץ וגרשתמו מפניך

ועם ישראל אף נצטוו לרשת אותה וליישובה (דברים א', ז):

פנו וסעו לכם ובאו הר האמרי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדל נהר פרת.

ארץ ישראל היא המבורכת שבארצות - כארץ העדן: אכן, אנו מוצאים פעמים רבות במקרא שארץ ישראל, שהיא עיקר הארץ אותה הבטיח ה' לאברהם, היא הארץ המשובחת והמובחרת ביותר, כלומר היא ארץ העדן. אמנם הביטוי 'עדן' בנוגע לארץ זו נעלם, משום שבעקבות התגשמות העולם עם ירידת הדורות, גם ארץ העדן התגשמה וירדה ממעלתה; אך עדיין עדיפותה על פני שאר הארצות, בדשנה המבורך ובהשגחת ה' עליה, נותרה כפי שהייתה, וכפי שראינו העיסוק בה חורז את כל המקרא כולו ותופס בו את המקום המרכזי. ראשית, חמש עשרה פעמים מכנה ה' את ארץ ישראל, בעצמו או על ידי עבדיו הנביאים, בכינוי "ארץ זבת חלב ודבש". כינוי זה מעיד על היות ארץ ישראל מקום דשן ומובחר, שבו תנאי הגידול כה מבורכים עד שהשפע זב ונובע מתנובת הארץ, הן מהתנובה החקלאית הישירה (דבש) והן מהתנובה החקלאית העקיפה (חלב). כינוי ייחודי זה אינו מופיע במקרא ביחס לשום ארץ אחרת.²³ בנוסף, שתיים עשרה פעמים התורה מעידה על ארץ ישראל שהיא "ארץ טובה", "ארץ טובה ורחבה", "טובה מאד", ואף "הארץ הטובה".

23. מלבד בפיהם של דתן ואבירם המתריסים כלפי משה: "המעט כי העליטנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר" (במדבר ט"ז, יג).

שנית, אנו רואים מפרשת המרגלים שפירותיה של ארץ ישראל ייחודיים בגודלם, הברכה שורה בהם.

שלישית, מצאנו בכמה מקומות במקרא שארץ ישראל השוותה לארץ העדן או אף לגן העדן: "כי נחם ה' ציון נחם כל חרבתי וישם מדברה כעדן וערבתי כגן ה'", וכן: "ואמרו הארץ הלזו הנשמה היתה כגן עדן והערים החרבות והנשמות והנהרסות בצורות ישבו".

בספר יחזקאל מתוארת ארץ ישראל כארץ הטובה מכל הארצות: "ביום ההוא נשאתי ידי להם להוציאם מארץ מצרים אל ארץ אשר תרתי להם זבת חלב ודבש צבי היא לכל הארצות".

ארץ ישראל היא המושגחת בידי ה' - כארץ העדן: בספר דברים מתוארת ארץ ישראל כארץ שה' משגיח עליה בהשגחה פרטית ומיוחדת:

ארץ אשר ה' אלוהיך דרש אתה תמיד עיני ה' אלוהיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה.

במה מתבטאת השגחתו של ה' על ארץ ישראל יותר משאר הארצות הסובבות אותה? על שאלה זו עונה התורה עצמה בפרשיה המופיעה מיד לאחר מכן:

והיה אם שמעו תשמעו אל מצותי... ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך.

כלומר, בשונה משאר הארצות החזקות הסובבות את ארץ ישראל, ארצות מסופוטמיה וארצות הנילוס, שמתבססות על השקיית שדותיהם ממימי הנהרות העצומים שזרימתם אינה פוסקת לעולם, ארץ ישראל דווקא דלילה במאגרי מים, ועיקר חיותה ממי הגשמים. מציאות זו יוצרת תלות של עובדי אדמת הארץ בירידת הגשמים, והקביעה אם הם ירדו על הארץ וירוהו או לא - נתונה אך ורק להחלטת ה', בהתאם למעשיהם של בניו היושבים בה. אם שמעו תשמעו - ונתתי מטר ארצכם, אם לא תשמעו - ועצר את השמים.

הרי לנו שארץ ישראל היא אכן ארץ אשר ה' אלוהיך דרש אתה כדי 'לדעת' כמה, כיצד ומתי להרוות את צימאונה בגשמים ובטללי ברכה, בהתאם למעשיהם של היושבים בה.

תיאור זה של השגחה מיוחדת של ה' על ארץ ישראל דומה ומזכיר את תיאור ארץ העדן, שאליו אנו נחשפים בראשית ימי האדם בארץ. בפרשת בראשית התורה מספרת על חטא האדם והאישה באכלם מעץ הדעת, ותוך כדי סיפור הדברים נאמר (בראשית ג', ח):

וישמעו את קול ה' אלוהים מתהלך בגן לרוח היום ויתחבא האדם ואשתו מפני ה' אלוהים בתוך עץ הגן.

כבר ממבט ראשון ניתן להבחין שה' נוהג 'לסייר' בגן העדן כדי לבחון את הנעשה בו. לכן כאשר שמעו האדם ואשתו את קול ה' מתהלך בגן, הבינו שעוד מעט יגיע ויבחין בהם במערומיהם, לכן מיהרו להתחבא.

אמנם מעבר לכך שזהו המובן הפשוט של הפסוקים, הדבר גם רמוז וטמון במילה 'מתהלך'. בכל מקום במקרא בו ננקטת לשון 'הולך', הכוונה היא שהאדם עוזב מקום מסוים כדי להגיע ליעדו - למקום אליו הוא מעוניין להגיע, וההליכה היא האמצעי לממש שאיפה זו. לא כן הוא כאשר המקרא משתמש בלשון 'מתהלך', שם הכוונה שההתהלכות עצמה היא המטרה. למשל: קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה, התהלך לפני והיה תמים, כי ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחנך.

לכן גם בסיפור חטא עץ הדעת, ההליכה של ה' אינה על מנת להגיע ליעד מסוים, אלא זו התהלכות בגן שנועדה לסייר במרחביו ולהשגיח על הנעשה.²⁴

גירוש קין מארץ העדן - הסתרת פנים מה': לאחר חטא עץ הדעת טוב ורע גורש האדם מגן העדן, כך מספרת התורה. לאן גורש האדם? האם יש לכך התייחסות בתורה?

התורה ממעטת במילים בכל הקשור לגירוש האדם מגן העדן, אמנם מהמעט שהתורה מגלה לנו על הדבר, אנו יכולים ללמוד שהמקום אליו גורש האדם הוא ארץ העדן שבתוכה היה הגן נטוע (שם, כג):

וישלחו ה' אלוהים מגן עדן לעבד את האדמה אשר לקח משם.

מהי אותה אדמה שממנה לוקח האדם? את זאת אנו יכולים ללמוד מסיפור ענישת קין על רצח אחיו. כעונש על חטאיו של קין, ה' גוזר עליו 'גלות'; הוא מגרש אותו מהאדמה הפורייה שעד עתה נתנה כוחה לו בעין יפה, לנדוד במדבר שלמזרח ארץ העדן, הוא המדבר הגדול שלמזרח ארץ ישראל, כפי שנראה בהמשך (שם ד', יב):

כי תעבד את האדמה לא תספ תת כחה לך נע ונד תהיה בארץ.

כאשר שומע קין את רוע הגזירה, שיסולק מארץ העדן המושגחת בידי ה', הוא נזעק (שם, יד):

24. מובן שהדברים נאמרים בדרך מטאפורית, והרעיון שהכתוב מתכוון להביע הוא השגחת ה' על גן העדן, כאילו היה מסייר בו תדיר כדי לבדוק שהכל מתנהל בטוב.

הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר והייתי נע ונד בארץ והיה כל מצאי יהרגני.

חרדתו של קין היא מכך שמעתה ה' יסתיר פניו ממנו. כלומר, מאחר והוא יסולק מארצו של ה', ארץ העדן המושגחת בהשגחה פרטית, חושש קין: מעתה, כשאיה נע ונד בארץ ואהיה במצב של הסתרת פניך ממני כי אצא מהארץ המושגחת בידך, אהיה חשוף לסכנות וכל מצאי יהרגני. נמצא עונשי מוות ולא גלות. רק לאחר שה' הרגיעו שישים לו אות וסימן לבלתי הכות אתו כל מצאו, נרגע קין ומקבל את הדין (שם, טז):

ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן.

קין מגורש מלפני ה' – כלומר מלהיות לפני ה' בארץ המושגחת בידו, אל המדבר השומם שממזרח לה, הוא מקומם של הנוודים הנודדים ממקום למקום מבלי יכולת לגדל גידולים חקלאיים קבועים שם.

מסיפור גירושו של קין מארץ העדן למדנו שארץ זו, שהיא ארצו של ה' המושגחת בידו, אינה יכולה לשכן בתוכה את החוטאים והעוברים על רצון ה'. לכן הוזהרנו כמה פעמים בתורה, שאם חלילה נעבור על העבירות הנחשבות לחמורות ביותר – תקיא אותנו הארץ ממנה כפי שעשתה לקין, כפי שעשתה לשבעת עמי כנען שחטאו עליה וכפי שעשתה בסופו של דבר גם לממלכת ישראל ולממלכת יהודה, שלמרבה הצער השאירו את גויי הארץ נגד ציווי ה', וחקיקו את מעשיהם.

יסוד זה אנו רואים גם בסיפור השחתת סדום. אנשי סדום היו אנשי רשע, בעירם החוק אסר על אירוח אורחים, וענישת האורחים כללה התעללות בשילוב מעשי תועבה כמשכב זכר ואונס. לכן, לאחר שבחן ה' את מעשיהם של אנשי סדום באמצעות שני המלאכים שהגיעו לסדום בדמות עוברי אורח, וראה שאנשי סדום כולם, מקטן ועד גדול, שקועים בחטא ואף ממסדים אותו, לא נותרה ברירה אלא להכרית את החוטאים מן הארץ. שוב אנו רואים שכאשר נעשים מעשי תועבה בארץ ישראל, הארץ אינה יכולה להכיל את החטא ומבערת מתוכה את עושי הרעה.

כפי שכתוב בכמה מקורות שראינו לעיל ובמקומות רבים נוספים בתורה, בני ישראל הוזהרו פעמים רבות שאם יחטאו – יגלו מהארץ. כיוון שהארץ תיעשה טמאה בשל החטאים, ה' השוכן בתוך עם ישראל לא יוכל להמשיך להשרות שכינתו בתוכה מחמת טומאתה, והוא 'יאלץ' להגלות את עמו ממנה. מתוך כך גם שכינתו תגלה עמהם ממנה.

אסיים בתפילה שנזכה להתעצם בזכותנו וחובתנו לרשת את ארצנו לכל אורכה ורוחבה, ומתוך כך להשלים את קיום מצוות ישוב הארץ בכל מרחבי ארץ קדשנו,

ולהביא את הגאולה השלימה בבניין הארץ, ירושלים והמקדש. אז נזכה שברכת ה' עלינו תקרין גם על שאר עמי העולם, וכך נשוב למצב השלם בו האדם, המין האנושי כולו, חי בגן העדן ונהנה מטובו של ה' המתגלה דרך פירות הגן, ונברכו בכך כל משפחת האדמה.